

УДК 378.147.091.33:378.4.22(477)(091)"1863/1883"
DOI: 10.36550/2415-7988-2024-1-215-269-276

ТАМОЖСЬКА Ірина Володимирівна –
доктор педагогічних наук,
доцент кафедри освітніх наук, цифрового
навчання та академічного підприємництва
Навчально-наукового інституту міжнародної освіти
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0865-2380>
e-mail: itamozska@ukr.net

РОЗШИРЕННЯ ЗМІСТУ Й НАПРЯМІВ ПІДГОТОВКИ НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНИХ КАДРІВ У КОНТЕКСТІ ЧИННИХ УНІВЕРСИТЕТСЬКИХ РЕФОРМ (1863–1883 РР.)

Мета статті – визначити напрями підготовки науково-педагогічних кадрів для вищих освітніх закладів України в контексті чинних університетських реформ (1863–1883 рр.). *Методи дослідження*: історико-компаративний, історико-логічний аналіз, індукція, дедукція. *Основні результати*. У статті визначені особливості й напрями підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України після прийняття Статуту 1863 року. Акцентовано увагу на нормативно-правовій базі, яка регламентувала підготовку та атестацію науково-педагогічних кадрів в Університеті Св. Володимира, Харківському та Новоросійському університетах, що мала характер законів (Університетський Статут 1863 р.) та підзаконних актів (розпоряджень, постанов, циркулярів, інструкцій, правил). З'ясовано, що дієвою формою підготовки науково-педагогічних кадрів та формування викладацького корпусу університетів став інститут професорських стипендіатів та інститут приват-доцентури. Стислі висновки. Визначено провідні тенденції вирішення проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів у вищих освітніх закладах: 1) розширення змісту й напрямів підготовки магістрів і приват-доцентів; 2) удосконалення форм і методів підготовки науково-педагогічних кадрів (науково-дослідна робота, пробні лекції, викладацька практика, підготовка дисертації, закордонні стажування); 3) підвищення ролі інституту професорських стипендіатів і вчених рад університетів для активізації підготовки науково-педагогічних кадрів. *Практичне значення*: результати дослідження можуть використовувати науковці, які цікавляться питаннями становлення й розвитку професійної підготовки науково-педагогічних кадрів, для розробки спеціальних курсів / семінарів для здобувачів вищої освіти третього (науково-освітнього) рівня, під час читання навчальних курсів («Філософія освіти», «Педагогіка вищої школи», «Історія педагогіки та педагогічна компаративістика», «Організація наукової діяльності. Методологія та методи наукових досліджень»). *Оригінальність*: узагальнено досвід діяльності Харківського, Київського та Новоросійського університетів щодо теоретико-методичних засад організації підготовки науково-педагогічних кадрів у контексті чинних університетських реформ 1863–1883 рр. *Наукова новизна*: цілісно досліджено питання, пов'язані з вирішенням проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів у вітчизняних університетах, урахуовуючи суспільно-політичні, соціально-економічні та культурно-освітні детермінанти. *Тип статті*: описова.

Ключові слова: Університетський Статут 1863 року, розпорядження, циркуляри, правила, інститут професорських стипендіатів, приват-доцентура, наукові ступені, учені звання, пробні лекції, дисертація.

TAMOZHNSKA Iryna Volodymyrivna –
Doctor of Pedagogical Sciences,
Associate Professor of Department of Educational Sciences, Digital
Education and Academic Entrepreneurship,
Institute of International Education for Study and Research,
V. N. Karazin Kharkiv National University
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0865-2380>
e-mail: itamozska@ukr.net

EXPANSION OF THE CONTENT AND DIRECTIONS OF ACADEMIC STAFF TRAINING IN THE CONTEXT OF CURRENT UNIVERSITY REFORMS (1863–1883)

The aim of the article is to identify the directions for training academic staff for higher education institutions in Ukraine in the context of the current university reforms (1863-1883). Methods of the research: historical comparative, historical logical analysis, induction, deduction. The main results. The article identifies the peculiarities and directions of academic staff training in Ukrainian universities after the adoption of University Statute in 1863. It focuses on the regulatory and legal framework that governed the training and certification of the academic staff at St. Volodymyr University, Kharkiv University, and Novorossiysk University, which acted as laws (University Statute of 1863) and subordinate acts (orders, decrees, circulars, instructions, rules). It is found out the institute of professor scholarship holders and the institute of privat associate-professorship were effective forms of academic staff training and formation of university teaching staff. Brief conclusions. The leading trends in addressing the issue of academic staff training in higher education institutions have been identified: 1) expanding the content and directions of training for master's students and privat associate professors; 2) improving the forms and methods of academic staff training (research work, trial lectures, teaching practice, dissertation preparation, overseas internships); 3) increasing the role of professor scholarship holders and university academic councils for enhancing academic staff training. Practical value: the results of the study can be used by researchers interested in the establishment and development of professional training for academic staff to develop special courses/seminars for students of the third (scientific-educational) level of higher education, and when teaching academic disciplines such as «Philosophy of Education», «Higher Education Pedagogy», «History of Pedagogy and Comparative Pedagogy», «Organization of Scientific Activity. Methodology and Methods of Scientific Research». Originality: the experience of Kharkiv, Kyiv, and Novorossiysk universities in the theoretical and methodological principles of organizing the academic staff training in the context of the current university reforms of 1863-1883 has been summarized. Scientific novelty: the study comprehensively examines the issues related to solving the problem of academic staff training in domestic universities, taking into account socio-political, socio-economic, and cultural-educational determinants. Type of the article: descriptive.

Key words: University Statute of 1863, orders, circulars, rules, institute of professor scholarship holders, privat associate professorship, academic degrees, academic titles, trial lectures, dissertation.

Постановка та обґрунтування актуальності проблеми. Модернізація системи підготовки науково-педагогічних кадрів для ЗВО України є невід’ємною складовою державотворення й важливим чинником національно-культурного відродження країни, що корелюється з євроінтеграційними процесами, які відбуваються у вітчизняній науковій та освітній галузях. Законом України «Про вищу освіту» встановлюються основні засади функціонування системи вищої освіти (правові, організаційні, фінансові). Цей нормативно-правовий акт є підґрунтям для створення таких умов, які б сприяли ефективному поєднанню освіти, науки та виробництва для підготовки конкурентоспроможного людського капіталу, який матиме «потужний» вплив на високотехнологічний / інноваційний розвиток країни, а також на забезпечення суспільних потреб, ринку праці та держави кваліфікованими фахівцями [11]. Водночас потрібно зважати на досвід, накопичений провідними фахівцями, а також ЗВО та науковими установами минулого щодо напрямів та змісту підготовки науково-педагогічних кадрів, який потребує ґрунтовного вивчення, переосмислення й використання в «сучасному переформатуванні».

Нас найбільш цікавить період, пов’язаний із появою нових концепцій, становленням освітніх закладів. В історії української університетської освіти 1863–1883 рр. – це початок активного реформування освітньої галузі, утвердження академічних свобод і цінностей. У цей період посилюється інтенсивність становлення й транс-формації змісту, форм, моделей університетської освіти, що зумовлює зміни в підготовці науково-педагогічних кадрів університетів відповідно до вимог часу.

В останні десятиліття простежується підвищення інтересу дослідників до питань, пов’язаних із особливостями діяльності й організаційно-управлінського устрою вітчизняних університетів. З’явилася низка наукових розвідок, у яких автори в контексті висвітлення генези університетської освіти в Україні частково торкалися й різних аспектів підготовки науково-педагогічних кадрів досліджуваного періоду, висвітлюючи основні особливості функціонування вчених рад в системі діяльності українських університетів (Л. Зеленська) [3], концептуальні й організаційно-педагогічні засади розвитку освітнього процесу в українській вищій школі (Л. Корж-Усенко) [4], традиції та новації в процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Харківського університету (С. Куліш) [5], акцентуючи на кваліфікаційно-професійному рівні викладачів-гуманітаріїв вищих освітніх закладів Наддніпрянщини (Н. Левицька) [6] та ін. На особливу увагу заслуговують наукові дослідження історико-педагогічного характеру, присвячені розвитку інституту приват-доцентури України (І. Даценко) [2], інституту професорських стипендіатів (О. Самойленко) [15].

Мета дослідження – визначити напрями підготовки науково-педагогічних кадрів для вищих освітніх закладів України в контексті чинних університетських реформ (1863–1883 рр.).

Виклад основного матеріалу дослідження. Прийнятий Університетський Статут (1863)

визначив новий етап у вирішенні проблеми підготовки науково-педагогічних кадрів. Цей законодавчий документ став підґрунтям для запровадження розпоряджень, постанов, циркулярів, інструкцій та правил, які регламентували встановлення порядку присудження наукових ступенів. У статуті залишався мінімум положень, пов’язаних із питаннями підготовки наукових кадрів, які забезпечували ефективне функціонування університетів, сприяли задоволенню потреб держави в дипломованих спеціалістах. Було поновлено звання дійсного студента. Спрощено процедуру здобуття ступеня доктора наук: можна не складати екзамену, достатньо лише одного публічного захисту дисертації. Раді університетів надано право затверджувати в наукових ступенях / званнях, яке раніше належало міністру народної освіти. На медичному факультеті присудження наукових ступенів та присвоєння наукових звань відбувалося на підставі загальних із медичної частини розпоряджень. Здобуття наукових ступенів здійснювалося в певній послідовності: у встановлені терміни (через рік) кандидата мали право затвердити в ступені магістра після успішного складання екзамену (в усній формі) та захисту дисертації (прилюдно), а магістра – у ступені доктора. Університети також мали право вирішувати питання щодо «уведення у вищі наукові ступені» відомих науковців, які здобули загальне визнання завдяки своїй науково-дослідній роботі, без складання іспитів. Учених, які мали ступінь доктора від іноземних вищих освітніх закладів, допускали до випробувань відразу на ступінь магістра, але за умови, якщо таке рішення схвалить факультет.

Більш детальна регламентація процедури «оступеніння» містилася в регіональних правилах про порядок і терміни проведення випробувань на вчені ступені. У «Правилах для випробувань на звання дійсного студента та ступінь кандидата в Новоросійському університеті» (16.06.1867) (зараз це Одеський національний університет імені І. І. Мечникова), якими керувалася вчена рада, подано такі положення: 1) студент, який успішно закінчив навчальний курс, може бути «удостоєний» ступеня кандидата за схваленою дисертацією; 2) студент, який залишить університет, допускається до повторних випробувань з усіх дисциплін через рік після попереднього (має 2 спроби); не зараховуються раніше отримані результати; 3) студент, який отримує незадовільну оцінку, не зможе скористатися таким правом в університеті; 4) обов’язкова відповідь здобувача на одне питання з основних дисциплін (у письмовій формі); 5) студенти, які не з’явилися на іспит із поважних причин, мають право його скласти після літніх канікул / у термін, визначений для сторонніх осіб, з усіх дисциплін факультету; 6) не передбачено Perezaliku результатів «курсівих іспитів»; 7) у разі незадовільного результату випробувань на кандидатський ступінь зберігалася звання дійсного студента; 8) установлено склад екзаменаційної комісії (декан факультету, викладач дисципліни, з якої передбачено проведення іспиту, асистент) [22; 17].

Для встановлення звання дійсного студента в Новоросійському університеті необхідно з усіх дисциплін, які закріплені за відділенням, отримати «задовільні» оцінки (3), а для ступеня кандидата – «вельми задовільні» (4 ½) з основних дисциплін та «задовільні» – з інших. Особи, які мають звання дійсного студента, складають іспити з основних факультетських і спеціальних дисциплін для здобуття ступеня кандидата. Сторонні слухачі подають прохання ректору університету про складання випробувань на кандидатський ступінь, до якого додають документи на підтвердження їхнього наукового звання та свідоцтво з результатами іспитів гімназійного курсу. Питання для екзаменаційних білетів сформульовані відповідно до програм, за якими здійснювалося викладання дисциплін у Новоросійському університеті. Для встановлення кандидатського ступеня потрібно отримати 4 ½ бали із розрахунку середнього арифметичного балу з основних дисциплін і не менше 3 балів з інших дисциплін. Студенти університету та сторонні особи, які успішно склали іспити, зобов'язані протягом 6 місяців представити дисертацію з основної дисципліни відділення для вивчення її змісту професором або доцентом (за дорученням декана), але за умови, що вони працюють на кафедрі, за якою її (дисципліну) закріплено. Якщо письмовий відгук наукової праці задовільний, то здобувача запрошують на засідання комісії, де він пояснює основні результати наукових досліджень (colloquium), акцентуючи увагу на значенні їх для науки. У разі визнання дисертації / повідомлення неприйнятним дозволяється представити інше наукове дослідження протягом 6 місяців після оголошення попереднього рішення. Якщо з другої спроби здобувач отримує негативні відгуки, то матиме звання дійсного студента (якщо він студент університету) або йому відмовлять у присвоєнні наукового ступеня (якщо він стороння особа для університету). Студенти, які склали випробування на ступінь кандидата, але не подали дисертації, можуть отримати атестат дійсного студента для того, щоб у визначений термін представити наукове дослідження (за умови його схвальної оцінки), щоб отримати диплом про здобуття ступеня кандидата. Студенти, які з відзнакою закінчили навчальний курс або отримали нагороду (медалі, почесні відгуки) за письмові роботи на теми, визначені викладачем, здобували ступінь кандидата без представлення дисертації. Але були й такі, хто мали кандидатський ступінь з одного факультету, але вирішили отримати його на іншому, тому їм доводилося складати випробування з дисциплін, закріплених за цим структурним підрозділом [7, с. 487–491].

У розпорядженні Міністерства народної освіти (15.10.1870) зазначені такі вимоги: для отримання ступеня кандидата в Новоросійському університеті необхідно мати з основних дисциплін факультету / відділення загальний результат успішності не менше 4½ бали, з кожної окремої дисципліни – не менше 4 балів, з додаткових – 3 бали; для отримання звання дійсного студента загальний результат з основних дисциплін повинен

скласти не менше 3½ бали, а з додаткових – не менше 3 балів [14, с. 955–956].

У 1868 році керівництво Харківського університету змінило вимоги до складання іспитів на звання дійсного студента та на ступінь кандидата. Особи, які не з'явилися на випробування у визначений термін (наприкінці року), або з поважних причин не закінчили його, але своєчасно повідомили й засвідчили про це, мають допуск на другий термін. Вони зобов'язані у встановлений термін (з 1 вересня до 15 жовтня) скласти випробування, але попередні результати оцінювання не зараховуються. Студенти, які отримують університетські стипендії, допускаються до випробування в додатковий термін із дозволу ради (за клопотанням відповідних факультетів) та студентського інспектора. Випробування проводиться комісією, головою якої є декан. До її складу входять викладачі факультету. У додатковий термін претендент зобов'язаний успішно скласти іспити на засіданні комісії згідно з призначеними нею дисциплінами, затвердженими відповідними факультетами. Такі спеціальні засідання можна було скликати лише чотири рази («Про зміну та доповнення правил про термін та порядок проведення випробувань у Харківському університеті на звання дійсного студента та на ступінь кандидата»; 1874) [21; 22].

«Правила про термін та порядок проведення в Університеті Св. Володимира випробувань на звання дійсного студента та на вчені ступені» (15.10.1870) розроблено на основі чинних правил, затверджених міністром народної освіти (16.03.1866), склалися з двох розділів: «Про випробування на звання дійсного студента та на ступінь кандидата», «Про випробування на ступінь магістра». У першому розділі визначені такі вимоги до випробувань на звання дійсного студента та на ступінь кандидата: студенти історико-філологічного, фізико-математичного та юридичного факультетів складають «першу половину випробувань», якщо вони вивчали дисципліну протягом чотирьох семестрів, а другу – після прослуханого повного факультетського курсу; «півкурсів випробування» вважаються остаточними з дисциплін, призначених факультетом; результати оцінювання зараховуються під час присудження ступеня кандидата та присвоєння звання дійсного студента. «Півкурсів випробування» «з першої половини дисциплін» складаються в травні (до вакансій) та з 15 серпня до 1 вересня (після вакансій), а остаточні («з другої половини дисциплін») – у травні (до вакансій) та з 1 вересня до 1 жовтня (після вакансій). Якщо випробування складають до вакансії, але не закінчують, їх можна поновити після вакансії, але без можливості перезаліку раніше отриманих результатів. Особи, які не з'явилися на іспит у встановлений термін, не допускаються до нього. Хто не склав / не закінчив випробування «з першої половини дисциплін» остаточного іспиту, мають можливість це зробити в наступному році, але в такому разі не зараховуються до переліку дисциплін університетського курсу два з них. Студенти, які не закінчили випробування

наприкінці курсу (до визначеного терміну), можуть скласти його в наступному році, а після закінчення ще одного однорічного терміну їм надається право скласти іспит за правилами для сторонніх слухачів. Викладач проводить іспити з дисциплін, які викладає, інші члени екзаменаційної комісії пропонують свої запитання. Якщо екзаменатор відсутній із поважних причин або його кафедра залишилася вакантною, факультет доручає провести іспит присутньому викладачеві відповідно до програми викладання дисципліни, затвердженої факультетом, за екзаменаційними білетами. У цьому документі зазначено перелік обов'язкових для вивчення питань, список рекомендованої навчальної літератури, вимоги до здобувачів ученого ступеня, якими вони повинні керуватися під час підготовки до іспитів. Рівень знань здобувачів наукового ступеня визначає екзаменатор за такою системою оцінювання: «вельми задовільно», «задовільно» та «незадовільно», узгоджуючи їх із членами комісії. Оцінки, отримані на «півкурскових» та «остаточних випробуваннях», не корегуються, не допускається перескладання іспиту. До випробування на ступінь кандидата допускаються сторонні слухачі, але їм потрібно дотримуватися вищезазначених правил та скласти в травні або у вересні / жовтні один іспит з усіх дисциплін. У другому розділі подаються такі відомості для здобувачів ступеня магістра: 1) усне та письмове випробування проводиться протягом року (наприкінці півріччя), крім канікул; 2) для подання дисертації та її захисту терміну не визначено; 3) випробування проводиться за програмами, затвердженими на засіданні факультету, за екзаменаційними білетами [8, с. 949–955].

У розпорядженні та роз'ясненні Міністерства народної освіти (04.05.1872) доповнено § 11 «Правил...», затверджених 15 жовтня 1870 року для Університету Св. Володимира, такою приміткою: у травні на фізико-математичному факультеті сторонні слухачі й приватні особи допускаються до іспитів на ступінь кандидата з дисциплін, які належать до «півкурскових випробувань», а у вересні – з дисциплін остаточних випробувань (за бажанням); в іншому разі вони зобов'язані складати іспити з усіх дисциплін або в травні, або у вересні» [13, с. 382–383].

Законодавчі документи (Університетський Статут (1863), «Положення про випробування на звання дійсного студента та на вчені ступені» (1864), «Правила про терміни та порядок проведення випробувань на звання дійсного студента та наукові ступені» (1864), «Положення про присудження вчених ступенів і звань» (1864)) та приписи до них давали можливість розширити теоретико-методичні засади підготовки науково-педагогічних кадрів магістерського рівня у вітчизняних університетах: 1) збільшено кількість «розрядів наук» (до 39), якими визначено спеціалізацію магістра; 2) обов'язкова вимога – розсилка друкованих примірників дисертації за визначеним списком (за місяць до публічного захисту) та тез, обсяг яких повинен складати не більше, ніж 4 сторінки; 3) запроваджено правило: призначення двох офіційних опонентів для

розгляду дисертації (термін – 6 місяців), запрошення з інших університетів на публічний захист учених суміжних наук; 4) рекомендовано присудження магістерського ступеня без випробувань особам, які мають світове визнання завдяки своїм науковим працям; 5) затверджено спеціальні відзнаки для осіб, які здобули магістерський ступінь.

У «Правилах про термін та порядок проведення випробувань на вчений ступінь магістра в Новоросійському університеті» (1870) акцентовано увагу на таких положеннях: 1) випробування проводяться протягом першого (01.09–22.12) та другого (15.01–01.05) півріччя навчального року; 2) магістерське випробування (в усній / письмовій формі) триває протягом 6 місяців, призначається в дні, визначені за згодою факультету та здобувача вченого ступеня; 3) усне випробування може проводитися впродовж двох / більше двох засідань, а письмове – на додатковому; 4) питання для письмових відповідей здобувачеві надає викладач, який відповідальний за проведення випробування, а усні запитання йому пропонують члени факультету; 5) письмове потрібно дати відповідь на одне питання з основних дисциплін випробування; якщо спеціальності здобувача відповідає додаткова дисципліна, для якої в положенні не визначено ступеня магістра, то зміст питання повинен висвітлювати саме його; 6) екзаменатор має право ставити запитання «з усіх частин своєї науки»; 7) тема розмірковування (дисертації) на здобуття ступеня магістра повинна корелюватися з основним розрядом відповідно до встановленого ступеню дисципліни. Якщо здобувач повідомляє членів факультету про приналежність його спеціальних знань до дисципліни, яка у встановлених розрядах магістерського ступеня не поймає, він отримує дозвіл подати дисертацію на розгляд [9, с. 40–941].

У розпорядженні Міністерства народної освіти від 01.05.1871 року йшлося про доповнення та зміну таблиць випробувань на ступінь магістра на історико-філологічному та юридичному факультетах. Це питання розглядалося навчальним комітетом Міністерства народної освіти та обговорювалося радою міністра, висновки надруковано в журналі ради міністерства (03.05.1871; № 47), де зазначено, що викладачі історико-філологічного та юридичного факультетів висловили прохання встановити магістерські розряди (римського права, кримінального права, ліфляндського, естляндського та курляндського громадянського права, громадянського й народного права). Рада міністрів ухвалила таке рішення: встановити на юридичному факультеті 4 магістерські розряди (римського права, громадянського права, кримінального права, державного та міжнародного права) [12, с. 70–75].

Заходи, запровадженні Міністерством народної освіти, сприяли «позитивним зрушенням» у підготовці магістрів. Протягом 1863–1883 років в Університеті Св. Володимира ступінь магістра здобули 39, Новоросійському – 34, Харківському – 40 осіб (зокрема, на фізико-математичному факультеті – 18, юридичному – 12,

історико-філологічному – 9). Загалом, у Харківському університеті у визначений період магістерський ступінь здобуло 84 особи.

Таблиця 1
Додаткова таблиця випробувань на ступінь магістра на історико-філологічному факультеті

Розряди магістрів	Основні дисципліни	Додаткові дисципліни
Філософія	Філософія	Пояснення філософського змісту творів грецьких та латинських письменників (по одному)
Порівняльне мовознавство	Порівняльна грамати-ка індоєвропейських мов, санскритська мова	Спеціальна грамика двох індоєвропейських мов (на вибір)

Таблиця 2
Додаткова таблиця випробувань на ступінь магістра на юридичному факультеті

Розряди магістрів	Основні дисципліни	Додаткові дисципліни
Громадянське право	Громадянське право із судоустроєм та судочинством	Римське право. Місцеві вказівки Остзейського краю
Кримінальне право	Кримінальне право із судоустроєм та судочинством	Попередження й припинення злочинів
Державне та міжнародне право	Державне право. Міжнародне право	
Римське право	Римське право	Громадянське право

Дієвою формою підготовки науково-педагогічних кадрів та формування викладацького корпусу університетів України став інститут професорських стипендіатів, законодавче «оформлення» якого відбулося після введення в дію Університетського Статуту (1863). До категорії професорських стипендіатів належали молоді особи, яких направляли для подальшої фахової підготовки до ЗВО та освітніх установ Європи, а також випускники, які залишилися зі стипендіальним утриманням при університетах за умови, що дисертацію можна написати, використовуючи наукові матеріали, які були наявні у вітчизняних архівах та бібліотеках [22].

Професорські стипендіати зобов'язані: 1) вивчати фахові / загальні дисципліни, пов'язані зі спеціальністю; 2) опрацювати на експериментальному рівні наукової теми, запропоновані професорами або за власним вибором; 3) вивчати вітчизняний досвід роботи промислових підприємств; 4) здійснювати керівництво науково-дослідною роботою студентів під час занять, що проводяться в лабораторіях і кабінетах призначених для креслення (2–3 год щотижня) за програмою затвердженою вченою радою або навчальним комітетом, але таку роботу повинні визнати корисною для освітнього закладу; 5) надати наприкінці півріччя звіт про свою науково-дослідну та викладацьку роботу вченій раді / навчальному комітету.

За згодою Міністерства народної освіти професорські стипендіати, які продемонстрували високий рівень науково-дослідної роботи, отримували дозвіл на закордонне відрядження до

ЗВО та освітніх установ Європи «з науковою метою». Їм видавалися «відкриті листи» з приписом спеціальної мети відрядження (з 1872 року). Професорські стипендіати зобов'язані надавати до Міністерства народної освіти звіти про закордонні відрядження та письмові факультетські зауваження до них, що слугувало підставою для укладання керівних указівок щодо подальших занять науковців, щоб продовжити їхнє відрядження / відкликати їх із відрядження [23, с. 371–372; 17].

У витягах із звітів Міністерства народної освіти за 1874 та 1876 роки наголошувалося, що для попередження випадків ухилення осіб, яких залишили в університеті для підготовки до професорських посад за державні кошти та які впродовж 3 років склали магістерський іспит, міністр народної освіти рекомендує попечителям навчальних округів надалі обов'язково вимагати від них дворічної вислуги в ЗВО за кожен рік, за який вони отримували стипендію [22].

Протягом 1863–1873 років на факультетах Університету Св. Володимира було залишено 35 стипендіатів для підготовки до професорських посад, але з них 9 – не склали магістерський іспит, 9 – його не склали, 7 – не подали дисертацій і, як результат, випробування не закінчили. З 10 претендентів лише 8 особам дозволили працювати в освітньому закладі. У Харківському університеті залишено 33 стипендіати, з них 8 – розпочали викладацьку діяльність, інші – не склали магістерський іспит. Професори освітнього закладу звертали увагу на те, що «молоді науковці відволікаються від важкого викладацького шляху», зацікавлюючись юридичною або інженерною кар'єрою [16, с. 173].

Згідно з клопотанням історико-філологічного факультету (1877) викладання педагогіки в Університеті Св. Володимира стало обов'язковим для стипендіатів, які готувалися до педагогічної діяльності за державні кошти.

У протоколі засідань Новоросійського університету (20.09.1980–15.12.1880), опублікованому 1881 року, акцентовано увагу на такій інформації: право вибору кандидатів професорських стипендіатів покладалося на факультетські / вчені ради університетів. Визначено критерії вибору кандидатів: 1) належний стан здоров'я; 2) природні обдарування; 3) наукові досягнення; 4) педагогічні здібності; 5) практичний досвід; 6) особисті якості (сумлінність, наполегливість у самостійній роботі); 7) володіння іноземними мовами. Наприклад, у 1880 році професорським стипендіатом Новоросійського університету на закритому балотуванні було обрано кандидата міжнародного права М. Гріельського, який вирізнявся наполегливістю у вивченні юридичних наук, ґрунтовністю предметних знань, сформованістю дослідницьких умінь. На думку професора юридичного факультету М. Шпилевського, у дисертації «Про видачу злочинців» М. Гріельський розглянув актуальні аспекти досліджуваної проблеми, які представляють інтерес для міжнародної практики, незважаючи на стислість її викладу. Ухвалено рішення подати клопотання

міністру народної освіти, щоб залишити на 2 роки в університеті стипендіатом М. Гріельського для підготовки до професорського звання з міжнародного права [19].

У «Відомостях про діяльність та стан наших навчальних закладів» (1875; 1876) повідомлялося, що в 1874 році на факультетах Харківського університету було 10 професорських стипендіатів (зокрема, Г. Шульц – з грецької мови, Гладкий – з технічної хімії, Е. Ельтеков – з хімії, Фесенко – з акушерства, жіночих і дитячих хвороб, Кутирьов – з патологічної анатомії, лікар Ковалевський – з душевних хвороб, кандидат Ковалевський – з державного права). Кандидатами-стипендіатами, кандидатами без утримання в Харківському університеті для підготовки до професорського звання в 1875 році були: Шульц – з грецької мови, М. Сумцов – із загальної літератури, Новіков – з прикладної математики, О. Ельтеков – з хімії, М. Куплеваський і Ковалевський – з державного права, Шабельський – з енциклопедії права, О. Деллен – з порівняльного мовознавства, лікар Ковалевський – з психіатрії та ін. [1, с. 180–209].

Протягом 1863–1884 років багато випускників історико-філологічних факультетів вітчизняних університетів отримали наукову підготовку завдяки інституту професорських стипендіатів (в Університеті Св. Володимира – Д. Багалій, М. Драгоманов, В. Іконников, І. Линниченко, Ф. Мищенко, М. Владимирський-Буданов, І. Лучицький, у Харківському – В. Бузескул, М. Дринов, А. Буцинський, у Новоросійському – М. Кондаков, Г. Афанасьєв та інші).

На основі наведених міркувань, зокрема які подані у витягах із звітів Міністра народної освіти, можна зробити висновок, що розвиток інституту приват-доцентури пов'язували з перспективами вирішення кадрових проблем вітчизняної вищої школи, що корелювалося зі світовою практикою. Механізми комплектування професорсько-викладацького складу українських університетів відбувався завдяки приват-доцентурі як важливого чинника в підвищенні рівня наукової, педагогічної та методичної діяльності в освітньому процесі [20, с. 232]. Міністр народної освіти підкреслював, що приват-доценти – це особи, які здобувають вищі наукові ступені й проходять спеціальну підготовку, щоб у подальшому обіймати професорські посади, їхня загальна кількість «з надлишком покриватиме нестачу в екстраординарних професорах і доцентах». Посаду приват-доцента запроваджено для ліквідації надмірної замкненості професорської корпорації, створення конкурентних умов, поповнення «резерву» майбутніх професорів [19].

Згідно з Університетським Статутом (1863) до приват-доцентури допускалися кандидати, які мали ступінь не нижче магістра. Претендентам на посаду приват-доцента необхідно було представити дисертацію *pro venia legendi* (для допуску до лекцій), відмінну від дисертації на здобуття вченого ступеня, і захистити її в присутності членів факультету, де вони мали намір викладати. Претендентам, викладацькі здібності яких невідомі членам факультету, потрібно прочитати публічні

пробні лекції (за власним вибором, за вибором факультету).

Університетський Статут (1863) значно розширив нормативно-правову базу приват-доцентури, зокрема у викладацькій діяльності. Обов'язки приват-доцентів визначалися добровільною їх угодою зі схваленим рішенням членів засідань факультетів, які затверджували попечителі навчальних округів. Приват-доценти мали право: 1) самостійно обирати галузь знань, з якої виявили бажання читати навчальні курси, але відповідно до затвердженої програми; 2) бути присутніми на засіданні ради університету за запрошенням (з дорадчим голосом); 3) брати участь у випробуваннях здобувачів ступеня кандидата або на звання дійсного студента; 4) користуватися навчально-допоміжним приміщенням, які мали спеціальне обладнання (кабінетами, лабораторіями, кініками), та навчальною літературою, але потрібно було отримати на це згоду відповідальних осіб [19].

Динаміка чисельності приват-доцентів кожного року змінювалася, статистичні дані щодо цього процесу містилися у витягах із звіту Міністра народної освіти та додатках до нього. Наприклад, станом на 01.02.1874 року на вакантних кафедрах в Університеті Св. Володимира працювало 5 осіб, у Харківському – 2, 1875 року – по 4, 1877 року – 10 та 4 відповідно. Отже, інститут приват-доцентури надавав потужний «інформаційно-науковий імпульс» освітньому процесу, унеможливаючи застійні явища в середовищі професорів [18, с. 291].

На медичних факультетах університетів присудження наукових ступенів та присвоєння наукових звань відбувалося на підставі загальних із медичної частини розпоряджень. Так, медичний факультет Харківського університету склав «Правила про термін та порядок проведення випробувань на фармацевтичні звання в Харківському університеті» (15.09.1873), якими керувався освітній заклад. У цьому документі зазначено, що аптекарські помічники, які мали бажання отримати звання провізора в університеті, повинні до 15 серпня подати ректору прохання про допуск до слухання лекцій. Їх допустять до лекцій (без складання іспиту) за певних умов: обов'язкова наявність диплома аптекарського помічника та свідоцтва про роботу в установі (3 роки), у якій виготовляють і продають ліки, з оцінкою їхніх ділових / моральних якостей. Повний університетський курс аптекарського помічника складає 2 роки: перший рік здобувачі вивчають мінералогію, ботаніку, зоологію, фізику та неорганічну хімію, другий – органічну хімію, фармацію, фармакологію, фармакогнозію, токсикологію та судову хімію, учення про допомогу, яку повинні надавати у випадках, які вимагають невідкладної допомоги, а також займаються аналітичною хімією, судово-хімічними дослідженнями, фармацевтичною бухгалтерією та приготуванням хіміко-фармацевтичних препаратів. Після закінчення навчального курсу до 1 травня складають випробування (за бажанням). Але спочатку ректору подають прохання, а також посвідчення, у якому зазначено такі відомості: особа прослухала повний курс наук. Лише після цього медичний факультет узгоджує

розклад іспитів, які проводяться в комісіях за призначенням факультету: усні – з 1 вересня до 15 жовтня, демонстративний – пізніше [10, с. 1277–1278].

Висновки та перспективи подальших розвідок напрямку. Можна дійти висновку, що протягом 1863–1883 років Міністерство народної освіти затвердило низку нормативно-правових документів, що сприяло поступовому вирішенню важливих завдань: формуванню професорсько-викладацького та адміністративного складу українських університетів, від якого залежала належна організація навчальної та науково-дослідної діяльності здобувачів освіти в цих закладах. Для ефективності проведення наукової атестації підвищувалися вимоги до складання іспитів із профілюючих і допоміжних дисциплін, проведення процедури публічного захисту дисертації магістрантами та приват-доцентами. Методичний рівень підготовки здобувачів викладацьких посад перевірявся під час проведення пробних занять.

Перспективи подальших розвідок убачаємо в дослідженні особливостей запровадження закордонних «наукових відряджень» до ЗВО / науково-освітніх установ західноєвропейських країн для приват-доцентів Харківського університету другої половини XIX – початку XX століття.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Відомості про діяльність та стан наших навчальних закладів. *Журнал Міністерства народної освіти*. Жовтень. 1876. Ч. CLXXXVII, с. 180–209.
2. Даченко І. С. Інститут приват-доцентів та підготовка молодих науковців в університетах Російської імперії (друга половина XIX – початок XX століття). *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Історія*. 2009. Вип. 98. С. 9–13.
3. Зеленська Л. Д. Учені ради в системі діяльності університетів України XIX століття : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Харків, 2012. 612 с.
4. Корж-Усенко Л. В. Концептуальні та організаційно-педагогічні засади розвитку освітнього процесу у вищій школі України (1905–1920 рр.) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Суми, 2019.
5. Куліш С. М. Традиції та новації у процесі підготовки науково-педагогічних кадрів Харківського університету у XIX – на початку XX століття : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2013. 552 с.
6. Левицька Н. М. Кваліфікаційно-професійний рівень викладачів-гуманітарів вищих навчальних закладів Наддніпрянщини (XIX – початок XX століття). *Гуржівські історичні читання*. 2012. Вип. 5. С. 207–209.
7. Правила для випробування на звання дійсного студента та на ступінь кандидата в Новоросійському університеті. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1865–1870)*. 1874. Т. 4. С. 487–491.
8. Правила про термін та порядок проведення в Університеті Св. Володимира випробувань на звання дійсного студента та на вчені ступені. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1865–1870)*. 1874. Т. 4. С. 949–955.
9. Правила про термін та порядок проведення випробувань на вчений ступінь магістра в Новоросійському університеті. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1865–1870)*. 1874. Т. 4. С. 940–941.
10. Правила про термін та порядок проведення випробувань на фармацевтичне звання в Харківському університеті. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1871–1873)*. 1881. Т. 5. С. 1277–1278.

11. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII (зі змінами та допов.) [Електронний ресурс]. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18/page>

12. Про доповнення та зміни таблиць випробувань на ступінь магістра по історико-філологічному та юридичному факультетах. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1871–1873)*. 1881. Т. 5. С. 70–75.

13. Про зміни § 11-го правил про строки та порядок проведення випробувань в Університеті Св. Володимира на звання дійсного студента та на вчені ступені. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1871–1873)*. 1881. Т. 5. С. 382–383.

14. Про зміни §6 правил про термін та порядок випробувань на звання дійсного студента та на ступінь кандидата в Новоросійському університеті. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1865–1870)*. 1874. Т. 4. С. 955–956.

15. Самойленко О. Інститут професорських стипендіатів як один із шляхів підготовки професійних істориків в Україні у другій половині XIX – на початку XX ст. *Історіографічні дослідження в Україні*. 2017. Вип. 27. С. 334–357.

16. Сучасний літопис. Університетське питання. *Журнал Міністерства народної освіти*. Жовтень. 1876 р. 1876. Ч. CLXXXVII. С. 131–178.

17. Таможська І. В. Законодавче забезпечення процесу підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України (друга половина XIX – початок XX століття). *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. Запоріжжя, 2020. Вип. 69. Т. 1. С. 32–37. URL: <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2020.69-1.5>

18. Таможська І. В. Запровадження приват-доцентури у вітчизняних університетах дореволюційної доби : історико-педагогічний аспект. *Педагогіка та психологія*. Харків, 2017. Вип. 58. С. 291–304. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.1117081>

19. Таможська І. В. Розвиток системи приват-доцентури в університетах Придніпровської України (1863–1917 рр.) : монографія. Харків : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2017. 452 с.

20. Таможська І. В. Стан процесу підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України (друга половина XIX – початок XX століття). *Педагогіка вищої та середньої школи*. Кривий Ріг, 2017. Вип. 1 (50). С. 230–242. URL: <https://doi.org/10.31812/pedag.v50i0.1307>

21. Таможська І. В. Теоретичні і методичні засади підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України (друга половина XIX – початок XX століття) : автореф. дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2020. 40 с.

22. Таможська І. В. Теоретичні і методичні засади підготовки науково-педагогічних кадрів в університетах України (друга половина XIX – початок XX століття) : дис. ... докт. пед. наук : 13.00.01. Полтава, 2020. 654 с.

23. Циркулярна пропозиція щодо відправлення відряджених за кордон для підготовки до професорського звання. *Збірник розпоряджень Міністерства народної освіти (1865–1870)*. 1874. Т. 4. С. 371–372.

REFERENCES

1. Vidomosti pro diialnist ta stan nashykh navchalnykh zakladiv (1876). [News of the activities and condition of our education institutions]. *Zhurnal Ministerstva narodnoi osvity*. Zhovten. T. SLXXXVII. S. 180–209. [in Ukrainian]
2. Datsenko, I. S. (2009). Instytut pryvat-dotsentiv ta pidhotovka molodykh naukovtsiv v universytetakh Rosiiskoi imperii (druha polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The institute of privat associate professors and training of young scientists in the universities of Russian Empire (the second half of XIX – the beginning of XX century)]. *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Istoriiia*. Kyiv. Vol. 98. S. 9–13 [in Ukrainian]
3. Zelenska, L. D. (2012). Ucheni rady v systemi diyalnosti universytetiv Ukrainy XIX stolittia [Academic councils in the system of university activity in Ukraine in XIX century] : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.01. Kharkiv. 612 s. [in Ukrainian]
4. Korzh-Usenko, L. V. (2019). Kontseptualni ta orhanizatsiino-pedahohichni zasady rozvytku osvitnoho protsesu

u vyshchii shkoli Ukrainy (1905–1920 rr.). [Conceptual and organizational and pedagogical grounds for the development of the educational process in Ukrainian high school (1905–1920)] : dys. ... doktora ped. nauk : 13.00.01. Sumy. [in Ukrainian]

5. Kulish, S. M. (2013). Tradytzii ta novatsii u protsesi pidhotovky naukovopedahohichnykh kadriiv Kharkivskoho universytetu u XIX – na pochatku XX stolittia [Traditions and novelties in the process of the academic staff training in Kharkiv University in XIX – at the beginning of XX century] : monohrafiia. Kharkiv. 552 s. [in Ukrainian]

6. Levytska, N. M. (2012). Kvalifikatsiino-profesiinyi riven vykladachiv-humanitariiv vyshchykh navchalnykh zakladiv Naddnyprianshchyny (XIX – pochatok XX stolittia) [Qualification and professional level of teachers of humanitarian disciplines in higher education institutions in Naddnyprianshchyna (XIX – the beginning of XX century)]. Hurzhiiivski istorychni chytannya. Vol. 5. S. 207–209. [in Ukrainian]

7. Pravyla dla vyprobuvannia na zvanntia diisnoho studenta ta na stupin kandydata v Novorosiiskomu universyteti. (1874). [Rules for testing for the title of full student and candidate degree at Novorossiysk University]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1865–1870). T. 4. S. 487–491. [in Ukrainian]

8. Pravyla pro termin ta poriadok provedennia v Universyteti Sv. Volodymyra vyprobuvan na zvanntia diisnoho studenta ta na vcheni stupeni (1874). [Rules on the time and order of conducting tests for the title of full student and academic degrees at the University of St. Vladimir]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1865–1870). T. 4. S. 949–955. [in Ukrainian]

9. Pravyla pro termin ta poriadok provedennia vyprobuvan na vcheni stupin mahistra v Novorosiiskomu universyteti (1874). [Rules on the time and procedure for conducting tests for a master's degree at Novorossiysk University]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1865–1870). T. 4. S. 940–941. [in Ukrainian]

10. Pravyla pro termin ta poriadok provedennia vyprobuvan na farmatsevtichne zvanntia v Kharkivskomu universyteti (1881). Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1871–1873) [Rules on the time and procedure for conducting tests for pharmaceutical ranks at Kharkov University]. T. 5. S. 1277–1278. [in Ukrainian]

11. Pro vyshchu osvitu : Zakon Ukrainy [Law of Ukraine «On Higher Education»] vid 01.07.2014 r. № 1556-VII (zi zminamy ta dopov.). [in Ukrainian]

12. Pro dopovnennia ta zminy tablyts vyprobuvan na stupin mahistra po istoryko-filolohichnomu ta yurydychnomu fakultetakh (1881). Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1871–1873) [On the amendment and changes of the test tables for the master's degree in historical-philological and law faculties]. T. 5. S. 70–75. [in Ukrainian]

13. Pro zminy § 11-ho pravyl pro stroky ta poriadok provedennia vyprobuvan v Universyteti Sv. Volodymyra na zvanntia diisnoho studenta ta na vcheni stupeni (1881). [On the amendment of § 11 of the rules on the time and procedure for conducting tests for the title of full student and for academic degrees at the University of St. Vladimir]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1871–1873). T. 5. S. 382–383. [in Ukrainian]

14. Pro zminy §6 pravyl pro termin ta poriadok vyprobuvan na zvanntia diisnoho studenta ta na stupin kandydata v Novorosiiskomu universyteti (1874). [On the amendment of §6 of the rules for testing for the title of full student and candidate degree at the Novorossiysk University]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1865–1870). T. 4. S. 955–956. [in Ukrainian]

15. Samoilenko, O. (2017). Instytut profesorskykh stypendiativ yak odyn iz shliakhiv pidhotovky profesiinykh istorykiv v Ukraini u druhii polovyni XIX – na pochatku XX st. [The institute of professor scholarship holders as one of the ways to train professional historians in Ukraine in the second half of

XIX – at the beginning of XX century]. Istoriografichni doslidzhennia v Ukraini. Vol. 27. S. 334–357. [in Ukrainian]

16. Suchasnyi litopys. Universytetske pytannia. (1876). [Journal of the Ministry of Public Education. October. 1876]. Zhurnal Ministerstva narodnoi prosvity. Zhovten. 1876 r. Ch. CLXXXVII. S. 131–178. [in Ukrainian]

17. Tamozhska, I. V. (2020). Zakonodavche zabezpechennia protsesu pidhotovky naukovopedahohichnykh kadriiv v universytetakh Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Legislative provision for the process of academic staff training in Ukrainian universities (the second half of XIX – at the beginning of XX century)]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. Zaporizhzhia. Vyp. 69. T. 1. S. 32–37. [in Ukrainian]

18. Tamozhska, I. V. (2017). Zaprovadzhenntia pryvatdotsentury u vitchyzniannykh dorevoliutsiinoi doby : istorykopedahohichnyi aspekt [The introduction of privat-associate professorship at domestic universities : historical and pedagogical aspect]. Pedahohika ta psykholohiia. Kharkiv. Vyp. 58. S. 291–304. [in Ukrainian]

19. Tamozhska, I. V. (2017). Rozvytok systemy pryvatdotsentury v universytetakh Prydniprovskoi Ukrainy (1863–1917 rr.) : monohrafiia. [Development of the Privat Associate Professorship System in Ukrainian Universities of the Prydnipro Region (1863–1917)]. Kharkiv : KhNU imeni V. N. Karazina. 452 s. [in Ukrainian]

20. Tamozhska, I. V. (2017). Stan protsesu pidhotovky naukovopedahohichnykh kadriiv v universytetakh Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [The status of the process of preparation of scientific and pedagogical staff in universities of Ukraine (the second half of XIX – the beginning of XX century)]. Pedahohika vyshchoi ta serednoi shkoly. Kryvyi Rih. Vyp. 1 (50). S. 230–242. [in Ukrainian]

21. Tamozhska, I. V. (2020). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky naukovopedahohichnykh kadriiv v universytetakh Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Theoretical and methodological foundations of academic staff training at Ukrainian universities from the second half of the 19th to the beginning of the 20th centuries] : avtoref. dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.01. Poltava. 40 s. [in Ukrainian]

22. Tamozhska, I. V. (2020). Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky naukovopedahohichnykh kadriiv v universytetakh Ukrainy (druga polovyna XIX – pochatok XX stolittia) [Theoretical and methodological foundations of academic staff training at Ukrainian universities from the second half of the 19th to the beginning of the 20th centuries] : dys. ... dokt. ped. nauk : 13.00.01. Poltava. 654 s. [in Ukrainian]

23. Tsykuliarna propozyitsiia shchodo vidpravlennia vidriadzhenykh za kordon dla pidhotovky do profesorskoho zvanntia (1874). [Circular proposal on sending travelers abroad to train for a professorship]. Zbirnyk rozporiadzen Ministerstva narodnoi prosvity (1865–1870). T. 4. S. 371–372. [in Ukrainian]

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

ТАМОЖСЬКА Ірина Володимирівна – доктор педагогічних наук, доцент кафедри освітніх наук, цифрового навчання та академічного підприємництва Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна.

Наукові інтереси: історія педагогіки, педагогічна компаративістика, теорія і методика навчання, комунікативна компетентність.

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

TAMOZHSKA Iryna Volodymyrivna – Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of Department of Educational Sciences, Digital Education and Academic Entrepreneurship V. N. Karazin Kharkiv National University.

Scientific interests: history of pedagogy, pedagogical comparative studies, theory and methodology of teaching, communicative competency.

Стаття надійшла до редакції 18.08.2024 р.